

Микола ВЕГЕШ, Люба ГОРВАТ

ЗАКАРПАТСЬКА ГУЦУЛЬЩИНА
В XIII - XX СТ. В НАУКОВИХ СТУДІЯХ
В. В. ГРАБОВЕЦЬКОГО

Історія Гуцульщини вже з давніх-давен привертала увагу дослідників. Серед перших праці написали Я. Головацький, В. Гнатюк, В. Шухевич, О. Білоус, Дракохруст, К. Косачевська та ряд інших вчених. Уже багато років ця проблематика знаходиться в центрі уваги В. В. Грабовецького. Найповніше про гуцулів вчений виклав на сторінках своїх монографій “Гуцульщина XIII-XIV ст.”/1982/, “Гуцульщина в другій половині XIX — початку XX ст.”/1995/ і монографії “Гуцульщина в історії України”

Гуцульщина охоплює південні гірські райони Івано-Франківської області /Івано-Франківський район, південну частину Косівського, Надвірнянського і Снятинського районів/, південно-західну частину Чернівецької /Путильський район/, південно-східну частину /Рахівський район/ Закарпатської області.¹ В. В. Грабовецький намагався відповісти на питання звідки походить ця назва. У своєму виступі на конгресі гуцулів 1991 р. В. В. Грабовецький констатував: “Оскільки на території Гуцульщини немає жодних даних про поселення з передісторичних часів, Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, то конкретно твердити про те чи ті періоди самої назви “гуцул” немає підстав. Як свідчать історичні джерела, основний процес заселення Гуцульщини припадає на XIV-XVII ст. Але ретельний перегляд архівного матеріалу переконує, що назви “гуцул”, “гуцульщина” ще тоді не існували. Тільки з середини XVIII ст. в історичних документах зустрічаємо прізвища Гуцул, Гуцуляк і лише на початку XIX ст. в архівних документах вже явно йдеться про гуцулів-жителів Східних Карпат”.² З огляду на форму вченого, назва “гуцул” походить від прізвища, а територія ними заселена, дістала назву Гуцульщина як історико-етнографічна область.³

Куди і як виникли перші оселі на Закарпатській Гуцульщині? В. В. Грабовецький вважає, що перші гуцульські населені пункти на Закарпатті з'явилися в XVI ст. Так, зокрема, в 1555 р. стає відомо про Рахів і Ясіня, а в другій половині XVI ст. подаються письмові дані про Требушани і Лазенщину.⁴ У 1600 р. згадується згадка про село Кваси.⁵ На карті “Покуття” французького географа П'єра Левассера де Боплана, складеної близько 1650 р., зображено поселення біля селі Ясіня.⁶ Інші поселення появилися наприкінці XVIII-XIX століть біля Чорну і Білу Тиси на Закарпатській Гуцульщині. Приблизно тоді з'явилися поселення біля сел Богдан, Усть-Чорна і Луги.⁷

Важливий джерельний матеріал, опрацьований В. В. Грабовецьким, дав змогу вченому констатувати, що “значний приплив селян із підгірських і гірських околиць Прикарпаття, Закарпаття і Буковини в гірській території

Гуцульщини в XV-XVIII ст. пояснюється соціально-економічними умовами. Внаслідок наступу феодалів втечі селян набувають масового характеру. Основними причинами втеч було посилення феодально-кріпосницького гніту, передусім захоплення шляхтою селянських наділів, збільшення феодальних повинностей, розорюючий характер орендної системи шляхетського господарства. Селяни залишали рідні оселі, переходили в більш сприятливі місця, щоб позбутися гніту... Селяни-втікачі були переконані, що в нових місцях вони будуть вільними... Як свідчать актові дані, селяни Галичини, починаючи з XVI ст., втікають переважно на Поділля, Наддніпрянщину і в Карпати, зокрема на Закарпаття і Буковину”.⁸

Чому саме в Карпати втікали пригноблені селяни? “Від гніту експлуататорів, — писав В. В. Грабовецький, — селян захищали неприступні гори, великі ліси, глибокі печери. Постійні виступи окремих загонів опришків не давали можливості шляхті з такою силою гнобити селян, як це було в низовинних районах Галицької землі. Крім того, в Карпатах сходилися кордони трьох держав — Польщі, Угорщини і Молдавії. Це давало можливість вільно переходити з однієї країни в іншу. Такі переходи тривали протягом усієї другої половини XVII ст. В Уторопах і Шешорах королівські війська в 1674 р. тисли і знущалися над селянами, що вони всі “пішли в Угорщину” /мається на увазі Закарпатська Україна і її гірська територія Гуцульщини/. На Закарпаття прибували втікачі і з більш віддалених територій. Так, у 1669 р. з Волині “взяла напрям на Угорщину” велика валка селян. Власник вирішив повернути їх, наздогнавши біля с. Текуча /в горах/, але вони, не бажаючи повернутися до ненависного пана, поховалися в лісах”.⁹

У першій половині XVIII ст. втечі селян на Закарпаття і Буковину відбувалися рівномірно, набравши в 30-40-х роках масового характеру. Гуцульські села, на глибоке переконання В. В. Грабовецького, виникали в двох напрямках. По-перше, вони засновувались за системою рік Прута, Рибницької, Ославки, Лючі, Черемоша на Галицькій і Буковинській Гуцульщині і Тиси на Закарпатській Гуцульщині.¹⁰

Щодо походження назв населених пунктів Закарпатської Гуцульщини, “у народі існує багато легенд, оповідань, переказів”, які передавались з покоління в покоління. Безумовно, що історик повинен це враховувати. Значна кількість сіл Гуцульщини характерна гідрографічними ознаками /Чорна і Біла Тиси/, чимало назв відображають ознаки рослинного світу, флори /Кваси, Ясіня/. Що стосується Квасів, то закарпатські гуцули мінеральну воду називали “квасною водою”, від чого пішла назва с. Кваси.¹¹ На Галицькій Гуцульщині таку воду називали “буркут”, від чого і пішла назва одноіменного населеного пункту. Назва селища Ясіня, на думку вченого, пов’язується з ясеневим лісом, де пастухи знаходили затишну зимівку для овечих отар. Це підтверджується зокрема, старовинною печаткою селища, на якій зображені ясені, а під ними пастух та вівці.¹²

Яким було соціально-економічне становище закарпатських гуцулів

Закарпатська частина Гуцульщини, загарбана в XVIII ст. угорськими феодалами, адміністративним поділом в XIV-XVII ст. входила до Мараморошського повіту — жупи. Вона охоплювала переважно гірські околиці Ясіні, які в 1672 р. перейшли у власність Бичківської¹³ казенної домінії. Віднайдені В. В. Грабовецьким королівські люстра-тори, описуючи маєтки на Гуцульщині в 1565-1566, 1570 рр., зазначали багатство лісів, річок у горах на тодішньому молдавсько-польському пограниччі.¹⁴ Територія Рахівщини у XV — на початку XVI ст. залишалася власністю угорських феодалів. У 1555 р. с.Ясіня належало угорському феодалу Драгері, а з 1558 р. воно переходить у власність нового феодала Карелі. Рахів у середині XV ст. потрапляє у кріпосну залежність від Великобичківської казенної домінії/маєтності.¹⁵ У своїх маєтках угорські феодали, як і польські, нещадно експлуатували селян, намагаючись поступово “залучити їх до важких феодальних повинностей”.¹⁶ Важкий соціальний гніт змушував селян покидати рідні оселі. “На Гуцульщині, — писав В. В. Грабовецький, — під тиском феодального гніту вони тікали з маєтку в маєток, здебільшого зверталися молдавсько-польське або польсько-угорське пограниччя і оселялись на Буковині чи Закарпатті. Так, зустрічаємо дані про те, що у 1714 р. гуцули з Рахова 17 і Довгопілля “прийшли до Жаб’єго і там проживали”.¹⁷

Наприкінці XVIII — на початку XIX ст. в Закарпатській Гуцульщині нараховувалось 23 села.¹⁸ Соціально-економічне становище гуцулів значно погіршилося. На жаль, документи про період австрійського панування майже відсутні. Проте вчений, на основі окремих джерел, що стосуються конкретних поселених пунктів, довів, що до 1772 р. “селяни Ясіня змушені були виконувати повинність: перевозити сіль з солеварень, а з 1773 р. їх зобов’язували платити гроші за перевезення солі та виготовляти плоти домінії. Основне багатство Закарпатської Гуцульщини — ліси, але вони належали казні. Гуцули Ясіні, як і інших гірських сіл, не мали права займатися мисливством, заготовляти паливо і навіть збирати в лісі ягоди та гриби.

У всіх селах Бичківської домінії замість натурального оброку вводилися грошові побори. Замість здачі шкіри куниці, наприклад, селяни сплачували три флорини, вівці — один, замість відробітку жєнца також три флорини і т.д. З введєнням грошової ренти гуцули, щоб знайти засоби для сплати грошових поборів, змушені були на ринку продавати свою худобу, йти на відробітки в ліси. Так, наприкінці XVIII ст. в околицях с. Ясіня на лісозаготівлях та спливі лісу працювало 300-400 чоловік. У першій половині XIX ст. йшов процес обезземелєння гуцулів, їх нещадно експлуатували управителі казенної домінії, сільські багатії, церква”.¹⁹ Не кращим був стан справ з розвитком освіти в Закарпатській Гуцульщині. За підрахунками В.В. Грабовецького, в середині XIX ст. в Рахові діяли дві церковно-парафіяльні школи, в яких навчалосє 56 дітей, 20 а в Ясіня — 25 дітей.²⁰

Важкий соціальний, національний і духовний гніт приводив до різноманітних методів боротьби. Не дивно, що закарпатські гуцули охоче вступали в опришківські загони, брали участь в революції 1848-1849 рр.,

співчували повстанцям Лук'яна Кобилиці. Однак, територія Карпат, яка примикала до Угорщини, була під пильним наглядом властей. Тут стояли війська, організовувалися гірські стрільці. Найменші звістки про угорських повстанців лякали австрійський уряд. В. В. Грабовецький наводить цікавий епізод: “Капітан австрійської військової залоги, яка стояла в Косові, вислав розвідника з Жаб’ячої “за гори” — на Угорщину. Угорські повстанці спіймали його, але йому вдалося втекти. Два повсталі угорці пустилися за ним в погоню і дійшли до Буркута, де їх спіймали і надіслали в Коломию. Це стало причиною поширення чуток про наступ повстанців на Галичину”.²¹

В другій половині XIX — на початку XX ст. в Мараморошську жупу центром в Сигеті входили закарпатські гуцульські села — Рахів, Великий Бичків, Кобилицька Поляна, Ясіня, Богдан, Ділове, Кваси, Лазенщина, Луг, Луги, Розтоки, Чорна Тиса. Основна функція жупного управління полягала в тому, щоб своєчасно збирати з населення державні та військові податки, тримати в покорі народні маси гуцулів.²² За підрахунками В. В. Грабовецького, на Закарпатську Гуцульщину, що фактично охоплювала територію сьогоденшнього Рахівського району, припадало 10-15 тисяч населення.²³ “Лише вибіркові дані — констатує вчений, — дають уявлення про кількість населення в цьому куточку Гуцульщини. За станом на 1881 р. в Рахові проживали 4422 чоловіка, з них 3556 українців, 650 німців, 316 угорців і євреїв. В 1900 році загальне число населення зросло до 5875 чоловік. В Ясіні і на його присілках проживало в 1909 році понад 10 тисяч чоловік, в т.ч. 7 тисяч українців, а решта угорці, німці. Отже, в кінці XIX — на початку XX ст. на всіх трьох частинах — Прикарпатській, Закарпатській і Буковинській Гуцульщині — проживало понад 200000 чоловік населення”.²⁴

На Закарпатті в 1900 р. сільськогосподарське населення становило близько 83%.²⁵ Однак, твердить В. В. Грабовецький, “на Закарпатській Гуцульщині в 14 полонин лише 3 належали селянам і то багатим., а решта залишалися в володінні держави і поміщиків”.²⁶ Серед закарпатських гуцулів “ішов процес соціального розшарування, чітко виділилася група сільських багатіїв, на противагу яким зростала біднота. Корчмарі і куркулі шляхом підступних лихварства і кабали збільшували свої орні поля, пасовища, ліси і полонини, на яких за прожитковий мінімум наймитувала біднота”.²⁷ У підтвердження своїх висновків

В. В. Грабовецький наводить незаперечні факти. Так, “в Рахові у 1900 році корчмар Манчел посідав 124 кадастральні голь” ди пасовищ, куркуль Беркович — 192 гольди пасовищ і лук, українські багатії типу Прокоп’юка — 36 гольдів землі і лісу, а інший йому подібний. Попович — 56 гольдів. Зате 162 поденників і 100 наймитів, 405 сезонних робітників, як і інші безземельні і малоземельні рахівські гуцули, з метою прожитку шукали будь-якої роботи на дрібних і капіталістичних промислових підприємствах, лісозаготівлях, та ргачах, спливках на Тисі.” Особливо їх використовували при будівництві шосейних і залізничних шляхів. Лише на заготівлі лісу в 1908 р. працювало в Рахові 110 робітників, а

виримували плату на харчування”.²⁸

Хоча революція 1848-1849 рр. і скасувала кріпацтво, однак в Ясіні — колишньому гуцульському селі — становище селян... залишалось незавидним. Більшість угіддя зосереджувались в сільських багатіїв, в той час як основна маса ясінянських гуцулів страждала від малоземелля. Австрійські власті масово вирубували ліс, який великими партіями транспортувався по Тисі і її притоках до Відня. Підприємці наживалися, а на тяжких роботах томились гуцульські робітники. Новостворена австрійсько-німецька фірма “Ясенер петролеум і нафтвафт” робила спроби виявити місцеві родовища нафти, і на цих бурових роботах тяжко працювали місцеві робітники”.²⁹

Закарпатські гуцули взяли активну участь в революції. Під її впливом селянські виступи прокотилися по Закарпаттю і досягли гуцульських сіл. Вперше вони проявилися в Мараморошській жупі, зокрема, в селі Ясіні, де селяни підпалили католицьку церкву і вимагали, щоб “...все землі, ораниці, луки й луги у наших руках zostались, от которых до марта 1848 року ніяку користь окремишню крем панщини і подинщини не давали...”³⁰ До 1902 р. реформування земель було проведено в 54 селах, розташованих на території колишньої домонії Мараморошського комітату... Селяни у своїх скаргах вимагали повернення відібраних у них угідь і земель. Гуцули Рахова в 1902 р. звернулися експлуататору, що в них незаконно відібрані землі, якими користувалися вони та їх батьки протягом 40-50-х років... У 1902-1903 роках звернулися на несправедливість у землекористуванні і селяни Білина, Богдана та інших сіл Рахівщини.³¹ У праці В. В. Грабовецького зустрічаємо окремі факти про січових стрільців. Зокрема, “гуцульська сотня виїхала на Закарпаття і в складі австрійських військ громилла російські царські війська в околицях Кришбаби, Якобен, Дорни, Ватри... Із Закарпаття Гуцульська сотня виїхала в Галичину”.³²

Наприкінці XIX — на початку XX ст. рівень освіти закарпатських гуцулів продовжував залишатися низьким. У Рахові в 80-х роках XIX ст. на 5 тисяч чоловік письменних було тільки 526, в двох початкових школах навчалося 150 дітей, у Великому Бичкові в 1900 р. з 5294 жителів вміло слабо читати і писати 1342 чоловік, а в Кобилецькій Полянці неписьменні складали 70% населення, більшість діяла лише церковно-парафіальна школа з половини XIX ст. В кінці XIX ст. крім народної школи тут була ще механічна на місцевому металургійному заводі. В Ясіні спочатку діяла двокласна церковно-парафіальна школа, а в 1892 р. засновано 4-х класову, яку відвідувало дуже мало учнів/у 1907 р. налічувалося 118 учнів/.³³ У 1870 р. в Ясіні народилось 172, а померло 160 дітей; у 1908 р. з 133 новонароджених них вижило тільки 240.³⁴

Таким чином, В. В. Грабовецький у своїх працях приділив багато уваги проблемам заселення Закарпатської Гуцульщини, детально проаналізував соціально-економічне становище гуцулів, довівши, що воно було важким. Селяни несли непосильний феодальний гніт, адже разом із заселенням краю розширювалось феодальне землеволодіння. Посилення соціально-економічного

гніту, зростання феодальних повинностей сприяло піднесенню різних форм антифеодальної боротьби. Саме на Гуцульщині на початку XVI ст. зароджується своєрідна форма класової боротьби — карпатське опришківство.

1. Грабовецький В. В. Гуцульщина XIII-XIX століть. Історичний нарис. — Львів, 1993. — С.9.
2. Грабовецький В. Гуцульщина в історії України. Виступ на Конгресі гуцулів у Коломиї, 1993. — С.6.
3. Там само. — С.7.
4. Грабовецький В. В. Гуцульщина XIII-XIX століть. Історичний нарис. — С.27.
5. Там само.
6. Там само.
7. Там само. — С.28.
8. Там само.
9. Там само. — С.29.
10. Там само. — С.31.
11. Там само. — С.35.
12. Там само. — С.34.
13. Там само. — С.43.
14. Там само.
15. Там само. — С.44.
16. Там само. — С.46.
17. Там само. — С.93.
18. Там само. — С.112.
19. Там само. — С.122-123.
20. Там само. — С.138.
21. Там само. — С.131.
22. Грабовецький В. Гуцульщина в другій половині XIX — початку XX ст. Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. — Т. VIII, — Івано-Франківськ, 1995. — 221 с.
23. Там само. — С.9.
24. Там само. — С.10.
25. Там само. — С.57.
26. Там само. — С.63.
27. Там само. — С.72.
28. Там само. — С.72-73.
29. Там само. — С.73.
30. Там само. — С.97.
31. Там само. — С.97-98.
32. Там само. — С.116.
33. Там само. — С.126.
34. Там само. — С.160.